

CULTURI ENEOLITICE ÎN ZONA DE STEPĂ

IGOR MANZURA

STADIUL PROBLEMEI. Studiarea culturilor de păstori nomazi din epoca eneolitică, care ocupă în principal zona de stepă a spațiului carpato-nistrean, are, comparativ, o istorie nu prea îndelungată. Aproximativ până la începutul anilor '70, se considera că cele mai timpurii monumente de pe acest teritoriu sunt monumentele de tip Usatovo¹. Dar cercetările intense de teren ale tumulilor i-au permis cercetătoarei Alexeeva I.L. să evidențieze, la mijlocul anilor '70, o serie de înmormântări eneolitice dintre cele mai vechi, anterioare perioadei Usatovo². Un interes deosebit l-a suscitât înmormântarea cu sceptor zoomorf de piatră, găsit lângă localitatea Suvorovo³.

Descoperirea complexelor eneolitice în nord-vestul Mării Negre, a trezit imediat divergențe în aprecierea statutului lor taxonomic, a apartenenței culturale și a datării. Astfel, unii cercetători consideră că monumentele de tip Suvorovo nu formează o unitate culturală aparte, ci alcătuiesc o parte din marele masiv cultural, ce se întinde din Priazovie până la Dunărea de Jos și este legat de monumentele de tipul Novo-Danilovka-Petro-Svistunovo⁴.

Alți cercetători susțin că grupul Suvorovo poate fi considerat o variantă culturală relativ deosebită care se include în suita culturilor eneolitice a regiunii carpato-pontice⁵.

Există divergențe și în înțelegerea raportului cultural - cronologic al monumentelor eneolitice din nord-vestul Mării Negre. I.I. Alexeeva le împarte în două grupe diferite de timp: Suvorovo și Utkonosovka, luând ca indiciu de bază, în împărțirea lor, forma gropilor funerare.

Prima grupă, după părerea autorului, este legată de complexele drevneiamnaia arhaică, iar a doua reflectă linia Azov-Marea Neagră de dezvoltare a eneoliticului de stepă⁶. La un rezultat similar a ajuns V.G. Petrenko care, pe lângă grupa Suvorovo, a mai evidențiat monumentele, mai tardive, de tip Hadjier⁷. Acestui punct de vedere i se racordează parțial propunerea lui I.V. Manzura, de a considera complexul Postsuvorovo ca una din variantele locale ale culturii Cernavoda I⁸. Puțin altfel s-a apropiat de problemă V.A. Dergaciiov care a inclus toate materialele Preusatovo în cadrul grupului Suvorovo⁹.

Astfel, esența divergențelor se reduce la două momente de bază: în primul rând alcătuiesc oare monumentele timpurii din nord - vestul Mării Negre o formație culturală aparte sau trebuie privite numai împreună cu complexele de tipul Srednâi Stog - Novodanilovka a regiunii Azov - Nipru și, în al doilea rând, există oare destule argumente pentru a distribui materialele Preusatovo în diferite grupe cultural-cronologice sau este vorba de evoluția unei variante culturale unice. Pentru a răspunde acestor întrebări este necesară nu numai analiza izvoarelor arheologice din teritoriul carpato-nistrean, ci și considerarea specificului situației cultural-istorice în stepele Europei răsăritene pe parcursul întregii epoci eneolitice. Perioada existenței complexelor de tip Suvorovo corespunde cu perioada proceselor de integrare vastă care au condus la formarea, în regiunea Volga-Nipru, a comunității Hvalânsk-Srednâi Stog¹⁰. Monumentele de tip Suvorovo formează, fără îndoială, una din ramificațiile de vest ale acestei comunități, fapt destul de grăitor demonstrat de materialele cimitirului, nu demult cercetat, de lângă s. Giugiulești¹¹. Pe lângă acestea, în nord-vestul Mării Negre s-a simțit, mai puternic decât în raioanele răsăritene, influența culturilor balcano-dunărene și Cucuteni-Tripolie. Deosebirea principală a monumentelor Suvorovo față de cele Hvalânsk-Srednâi Stog constă nu în deosebirea componenței indicilor culturali, ci în combinarea lor diferită. De aceea, grupa

Suvorovo poate fi socotită ca unitate culturală independentă, dar intrând în componența masivului cultural Hvalânsk-Srednâi Stog. În ceea ce privește a doua întrebare, originalitatea tipologică a monumentelor mai târzi în comparație cu cele de tipul Suvorovo, ea este destul de evidentă pentru a le separa într-un grup cultural aparte. Pe lângă acestea, se reflectă o situație concretă în stepele caspico-pontice, când începe izolarea grupurilor culturale independente.

MONUMENTELE DE TIP SUVOROVO. Pentru prima dată, monumentele de tip Suvorovo au fost descoperite în prima jumătate a secolului nostru, pe teritoriul României¹². Acumularea ulterioară a datelor, până în anii '70, a evoluat destul de încet, limitându-se la descoperiri izolate¹³. Activizarea bruscă a cercetărilor de teren, la mijlocul anilor '60, a condus la descoperirea unui șir de înmormântări tumulare eneolitice printre care se evidențiază înmormântarea cu sceptor în tumulul nr. 1 din cea de-a doua necropolă tumulară Suvorovo de la Dunărea de Jos¹⁴.

Specificul acestui complex a servit ca bază pentru acordarea denumirii sale grupului de monumente specifice evidențiate la mijlocul anilor '80¹⁵.

În prezent, sunt cunoscute aproape 15 monumente de tip Suvorovo ce cuprind aproape 20 de înmormântări. Arealul grupului cuprinde nord-vestul litoralului Mării Negre, Dunărea de Jos, inclusiv Dobrogea, și, posibil, raioanele de nord-est ale Bulgariei. Unicul tip de monumente cunoscute sunt complexele funerare, în al căror număr se includ atât necropolele plane, cât și cele tumulare. Numărul maxim de înmormântări în necropolele plane nu depășește câteva unități. Înmormântările tumulare, de regulă, sunt câte una și se află la baza mantalelor vechi. Mobilele au uneori la baza lor crepide, cu un diametru nu prea mare, alcătuite din blocuri masive de piatră dispuse vertical (fig. 1/1,2). Absolut toate înmormântările sunt efectuate conform ritualului înhumației. Gropile de înmormântare au, de obicei, formă dreptunghiulară sau ovală. În unele cazuri, au fost găsite camere cu nișă și în formă de catacombă. Groapa este acoperită cu lemn sau piatră. Majoritatea defuncțiilor se află în poziție chircită pe spate, cu genunchii îndoiți și ridicați în sus, iar mâinile sunt puse, mai des, pe bazin. Probabil în etapa târzie, apar înmormântări în care defuncții se înmormântau în poziție întinsă pe spate, în gropi destul de largi, de formă ovală (fig. 1/3).

Practic, toți defuncții erau orientați cu capul spre est. Oasele scheletelor, iar uneori și fundul gropii de înmormântare, sunt presărate cu un strat gros de ocru roșu. La unele monumente sunt evidențiate rămășițe de construcții de cult și oase de animale. O parte din morminte sunt lipsite de inventar. Celelalte conțin unelte și arme de silex, piatră, oase, metal și diferite obiecte de podoabă, mai rar, ceramică a culturilor de agricultori, fragmente de vase din stepă dintr-o pastă având drept degresanți scoici și, de asemenea, sceptre zoomorfe din piatră.

Inventarul de silex al grupului Suvorovo nu se deosebește practic prin nimic de complexul de unelte al culturilor sincrone din Balcani și din stepa Europei de răsărit. El se bazează pe tehnica de despicare a cremenei, de proveniență prioritar balcanică. Setul de unelte este alcătuit din lame, uneori de mărime foarte mare, care puteau fi folosite în calitate de aplicații: topoare cu muchia arcuită, vârfuri de sulice sau lance, cu baza dreaptă ș.a.m.d. (fig. 1/8-11). Uneltele de piatră se întâlnesc foarte rar și sunt reprezentate prin topoare-tesle aplatizate. Mai puțin sunt cunoscute uneltele de os și aramă, descoperite numai în mormintele de la Giurgiulești și în înmormântarea cu sceptor din tumulul Suvorovo.

Sunt foarte numeroase și diferite podoabe care includ salbe din mărgelile de os, aramă, scoici și pendantsive din colți de cerbi, inele de aramă și brățări, obiecte din colți de mistreț și altele (fig. 1/4-7,12,13).

În două morminte, la Casimcea și Suvorovo, au fost găsite sceptre zoomorfe de piatră care se includ în tipul realist (fig. 1/15), cu toate că în arealul vecin al culturilor Gumelnița și Cucuteni-Tripolie, s-au găsit destul de multe sceptre schematice. Un obiectiv rar este ceramica, cu toate că în două cazuri au fost descoperite vase Gumelnița și Tripolie. Ceramica realizată dintr-o pastă cu amestec de scoici este fragmentară, fapt ce îngreunează determinarea precisă a apartenenței ei culturale.

Ca fenomen cultural destul de independent, grupul Suvorovo a parcurs o anume evoluție. Unul din indicii, care marchează nivelul acestei dezvoltări, îl constituie sceptrele din piatră, a căror schimbare, după părerea lui V.A. Dergaciiov și V.Ia. Sorokin, are loc de la forme schematice la cele realiste¹⁶.

Din contextul descoperirilor, rezultă că începutul formării și prima etapă a funcționării grupului Suvorovo au fost concomitente cu faza Cucuteni A₁₋₃, în cadrul căreia se întâlnesc sceptre schematice, iar a doua etapă corespunde fazei Cucuteni A₄, când apar sceptrele realiste. Pe lângă sceptrele zoomorfe, un indiciu cronologic probabil îl poate constitui prezența sau lipsa mantalei tumulare. În favoarea acestei presupunerii ar putea fi invocate materialele

destul de arhaice ale cimitirului plan de la Giurgiuști. Alături de acestea, ritualul tumular putea apare deja pe parcursul primei etape, după cum ne indică descoperirile de la Căinari, desigur, dacă mormântul dat avea legătură cu respectivul tumul¹⁷.

În a doua etapă, acest tip de monumente funerare devine dominant, apar construcții megalitice, cu toate că înmormântările plane au continuat să fie practicate și ulterior. Aproximativ în acest interval a vut loc trecerea la înmormântările tumulare și în arealul comunității Hvalânsk - Srednâi Stog¹⁸.

Poziția cronologică a grupului Suvorovo în sistemul culturilor eneolitice europene este determinată destul de exact. În arealul estic, el se sincronizează cu monumentele culturilor Hvalânsk și Srednâi Stog (etapa Voloșkoe), incluzând necropolele de tip Novodanilovka, iar prin ele cu monumentele de tipul Svobodnoie din Caucazul de Nord¹⁹.

În suta culturilor de agricultori, complexe Suvorovo corespund grupului cultural Karanovo VI - Gumelnița - Varna și, de asemenea, Cucuteni A - Tripolie B₁²⁰. Datele absolute pentru monumentele Suvorovo lipsesc până în prezent, dar luând în considerare datele obținute pentru cimitirul Hvalânsk și cultura Cucuteni - Tripolie²¹, perioada existenței lor este determinată la mijlocul-primul sfert al mil. IV î.e.n., date necalibrate.

Constituirea complexelor de tip Suvorovo a avut loc în condițiile destrămării regiunii cultural-istorice Mariupol și elaborarea în mediul culturilor de stepă a unei forme noi de economie producătoare - păstoritul mobil.

Uniformizarea nivelului stadial de dezvoltare a comunităților de agricultori și a celor din stepă stimula, după cum se vede, în multe privințe stabilirea contactelor frecvente dintre ele, fapt ce se concretizează în aspectul sincretic al grupului Suvorovo. Unul din componentele genetice în formarea lui au fost tradițiile culturilor de păstori de stepă, fapt ce este clar vizibil în ritualul de înmormântare. Pe de altă parte, nu mai puțin active s-au dovedit a fi tiparele culturale ale comunităților de agricultori, reprezentate prin specificul culturii materiale a populației eneolitice din nord-vestul Mării Negre, apariția înmormântărilor cu nișă ș.a.

Perioada existenței grupului Suvorovo a fost marcată prin legături reciproce destul de intense și variate. Tendința spre integrare interculturală a formațiilor din stepă, apărute la sfârșitul perioadei Mariupol, a condus în etapa următoare la o anumită nivelare culturală pe un teritoriu larg, de la Dunărea de Jos până la Volga. În acest mediu favorabil, existau toate posibilitățile atât pentru circulația amplă a ideilor și obiectelor, cât și pentru deplasarea activă a populației. Treptat, în sistemul relațiilor reciproce, determinante devin tradițiile culturilor agricole mai dezvoltate care au exercitat, probabil, o acțiune nivelatoare asupra lumii crescătorilor de animale din stepă.

Dar o asemenea unitate culturală de lungă durată nu avea posibilitatea să se mențină prea multă vreme. Cu timpul, se impune tendința spre localizarea compartimentelor culturale aparte, ceea ce are drept rezultat faptul că sistemul precedent al uniunilor de stepă își pierde fosta integritate. În componența ei, se evidențiază grupuri culturale relativ independente, care dispun de un specific clar reliefat și de o orientare proprie în legăturile culturale. Aceste schimbări au atins și teritoriul din nord-vestul Mării Negre, care intră în sfera influenței particulare a culturii Cernavoda I de la Dunărea de Jos și a culturii Cucuteni-Tripolie.

Varianta basarabeană a culturii Cernavoda I. Grupul monumentelor eneolitice, care ocupă cronologic poziția intermediară între complexe Suvorovo și Usatovo, a fost evidențiat nu de mult²². În literatura arheologică, acesta a intrat inițial drept grupul Utkonosovka, după denumirea mormântului 2 din tumulul III de la Utkonosovka din Ucraina²³. Totuși, această înmormântare s-a dovedit a fi în realitate de tip Usatovo, fapt recunoscut și de I.L. Alexeeva care evidențiază grupul respectiv²⁴. De fapt, și parametrii tipologici ai acestei diviziuni erau destul de amorfii, deoarece în ea au fost incluse multe morminte lamnaia sau Usatovo. Un număr considerabil de morminte incluse erau distruse, fapt ce a exclus o determinare culturală exactă. Puțin mai târziu, materialele acestui orizont cronologic au fost unificate de V.G. Petrenko într-o grupă aparte, de tip Hadjider, sincronă cu Cucuteni AB, B-Tripolie B₂, C₁ și care precede cultura Usatovo²⁵. Dar și în acest caz, întrucât nu s-a ajuns la o argumentare tipologică mai convingătoare, au rămas neclare, în general, statutul taxonomic al grupei, situarea diacronică, locul în sistemul sincron al culturilor eneolitice.

Un răspuns la aceste întrebări, îl oferă, în mare măsură, analiza situației cultural-istorice creată în stepele Europei răsăritene în acea perioadă. În această vreme, acolo are loc, în ritmuri crescânde, dezmembrarea fostei unități Hvalânsk-Srednâi Stog. În silvostepa Volgăi, așezările și cimitirele de tip Hvalânsk sunt înlocuite cu vestigii de tip Alexeevka. Mai spre sud, în stepă, se dezvoltă grupul de tip Arhara-Berejnovka, ori etapa târzie, tumulară, a

evoluției Hvalânsk, ori cele mai timpurii expresii ale culturii lamnaia, conform schemei lui N. Ia. Merpert²⁶. În zona Donului mijlociu, pe baza tradițiilor culturilor Nijnedonskaia și Srednâi Stog, se formează cultura Repin²⁷. Cultura Srednâi Stog, ce ocupă marginea de nord a stepei Mării Negre, intră în perioada Derievka a dezvoltării sale²⁸.

Un fenomen cultural absolut original, reprezentat de stratul inferior al așezării Mihailovka pe Nipru, se răspândește în stepele Azov-pontice²⁹. Dar cele mai importante evenimente au loc în regiunea Caucazului de Nord. Aici, apare practic dintr-o dată fenomenul cultural Maikop, a cărui limită cronologică inferioară ajunge la sfârșitul perioadei Cucuteni AB - Tripolie B₂³⁰. De acum înainte, acest factor cultural, ce include în sine multe avantaje ale civilizațiilor Asiei Anterioare, determină, deseori, situația în jumătatea de est a stepelor caspico-pontice.

În albia tendinței generale la Dunărea de Jos se formează cultura Cernavoda I ce reunește elemente de stepă și agricole³¹.

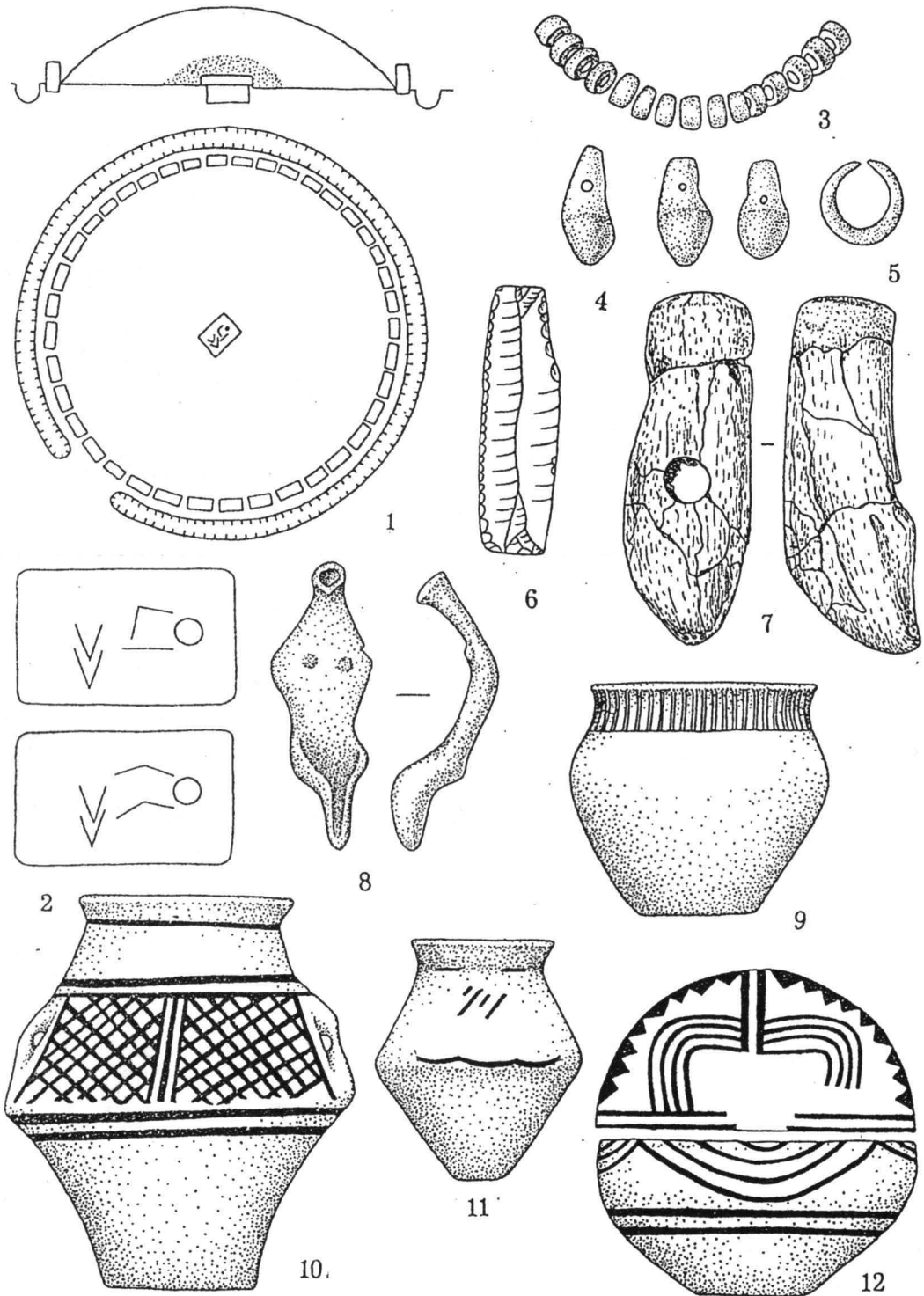
Situația din nord-vestul Mării Negre, deși își găsește anumite trăsături asemănătoare, se deosebește totuși printr-o originalitate, determinată de apropierea teritorială a culturii Cernavoda I. În stadiul actual al surselor, este greu de apreciat din toate punctele de vedere nivelul integrității grupurilor eneolitice din nord-vestul Mării Negre în contextul cultural al Dunării de Jos. În această situație, propunerea lui P. Roman asupra includerii acestei regiuni în arealul cultural Cernavoda I nu a fost, în genere, cu totul neașteptată³². În favoarea acestei presupunerii, pot fi invocate îndeosebi materialele perioadei Cernavoda I descoperite în necropola de la Sărățeni pe Prut³³.

Pe de altă parte, tradițiile Cernavoda I s-au dovedit a constitui substratul genetic principal al grupului Usatovo pe care, în continuare, s-au greșit tiparele culturale tripoliene. Dar acest fapt, la rândul său, poate confirma, independent, legitatea evidențierii unei variante basarabene aparte a culturii Cernavoda I.

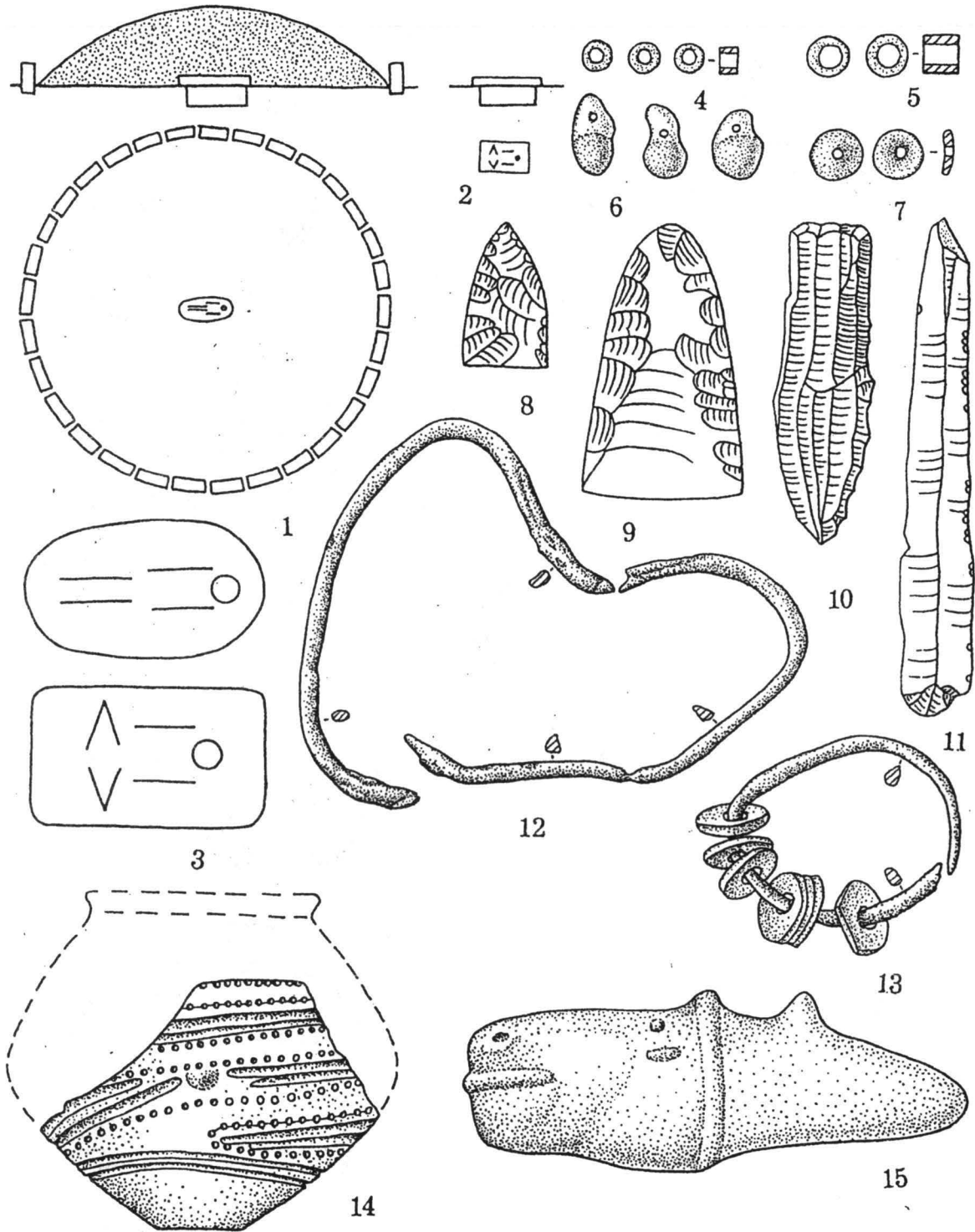
În prezent, sunt cunoscute în jur de 40 monumente, cronologic limitate de grupurile Suvorovo și Usatovo (în total peste 50 înmormântări). Ele se concentrează, în principal, în spațiul de stepă dintre Nistru și Dunăre, dar sunt cunoscute, de asemenea, în sudul Moldovei din România, în Dobrogea și zona de silvostepă a teritoriului carpatonistrean. Conținutul acestui compartiment cultural se deschide printr-o serie de complexe funerare cu ansamblul lor specific de trăsături corelaționale. Până în prezent, nu sunt cunoscute așezări. Monumentele funerare sunt reprezentate, în majoritate, de tumuli care uneori formează necropole de două sau mai multe unități. Cantitativ, predomină mantalele ridicate din lut galben ori de lut în combinație cu straturi de cernoziom. Relativ frecvent, se întâlnesc construcții din piatră în formă de crepidă din lespezi îngropate vertical cât și de carapace ce acopereau suprafața tumulului. În câteva cazuri au fost descoperite șanțulețe circulare cu una sau două întreruperi (fig. 2/1). În afară de construcțiile principale, s-au descoperit o serie de detalii arhitecturale auxiliare, respectiv construcții de lemn subtumulare, mici ruguri de piatră ș.a.

Înmormântările sunt practicate numai după ritul înhumației, în gropi ovale sau dreptunghiulare, acoperite cu piatră sau lemn. Majoritatea înhumațiilor se afla în poziție ușor chircită pe partea stângă, mai rar pe dreapta. Una din mâini este întinsă, de regulă, spre genunchi, iar a doua este îndoită cu laba spre oasele bazinului sau de-a curmezișul corpului (fig. 2/2). Relativ frecvente sunt mormintele cu schelete în poziție întinsă, găsite în camere mortuare de proporții alungite. Foarte rar se întâlnesc înmormântări în care scheletele să fie în poziție chircită pe spate. Orientarea scheletelor, cu excepția celor întinse, nu iese, în general, din limitele sectorului de est. Folosirea ocului este importantă, atestându-se uneori presărarea completă a defuncțiilor și a fundului camerei. Marea majoritate a înmormântărilor sunt fără inventar, iar în celelalte cazuri se întâlnesc vase izolate, unelte de silex și os, obiecte de metal și podoabe.

Uneltele de silex, ca și de piatră, sunt, în general, lipsite de un specific pregnant și sunt caracteristice multor culturi eneolitice (fig. 2/6). Se evidențiază un sceptor de os din M 7 al tumulului IX de la Krasnoe (fig. 2/7)³⁴. Uneltele de metal sunt reprezentate de topoare de tip Szakalhat, descoperite în tumulii de la Corjevo și Găvănoasa³⁵. Ceramica este reprezentată de două categorii: ceramica tripoliană pictată și vase modelate din pastă cu degresanți din scoică pisată. Exemplarele aparținând primei categorii, conform caracteristicilor morfologice și stilistice, își găsesc analogii destul de exacte în ansamblul ceramic al așezărilor din perioadele Cucuteni AB, B-Tripolie B₂C₁ (fig. 2/10,11). Vasele celei de-a doua categorii conțin în pastă o mare cantitate de scoică pisată. Suprafața lor este acoperită de obicei cu straturi grosolane. Morfologic, se evidențiază oalele cu gâtul larg deschis și fundul plat și amforele cu torți verticale (fig. 2/9). Primele au fost descoperite în mormântul 7, tumulul III de la Roșcani, în șanțul tumulului 6 al cimitirului Nicolscoe și în mantaua tumulului III de la Sărățeni³⁶, iar celelalte doar în necropola de la Sărățeni. Un vas cu fundul ascuțit a fost descoperit în mormântul 10, tumulul I de la Camenca³⁷. Unele exemplare

← Fig. 1. Materialele grupului cultural Suvorovo. (4-6 -os; 7-13 -scoică; 8-11 -silex; 12,13 -metal, 14 -lut ars; 15 -piatră).

← Fig. 2. Materialele variantei locale basarabene a culturii Cernavodă I (3,4,7 -os; 5-metal; 6-silex; 8-12 -lut ars).

Regele
de p. 97

sunt acoperite cu ornament - șnurat înfășurat în formă de "larvă". După un șir de indicatori, vesela descrisă este foarte apropiată de ceramica Cernavoda I de la Căscioarele³⁸. Podoabele grupului includ mărgelile de os și scoică, pandantive găurite din colți de cerb (fig. 2/3-5). În etapa finală de existență a grupului, apar statuetele antropomorfe de tip Krasnogorka ce prezintă o asemănare îndepărtată cu plastica Cernavoda (fig. 2/8).

În plan stratigrafic, acest orizont de morminte precede întotdeauna complexul Usatovo, dar urmează după mormintele grupului Suvorovo, fapt ce determină oarecum și poziția lui cronologică. De monumentele de tipul Suvorovo se deosebesc prin prezența mantalelor din lut galben și a șanțurilor, predominanța clară a poziției chircite pe o parte, lipsa sceptrelor de piatră și a altor obiecte ce constituie specificul grupului Suvorovo. Un indicator cronologic de bază îl constituie ceramica pictată tripoliană. Conform unui șir de indicatori, complexe respective se deosebesc și de grupul Usatovo.

Mult mai complicat este să se evidențieze evoluția diacronică a acestor materiale. Cele mai timpurii aparțin, probabil, cimitirului tumular de la Sărățeni și mormintelor tumulare eneolitice de la Roșcani. După ele urmează mormintele cu vase tripoliene pictate ale perioadei Cucuteni B-Tripolie C₁, între care se remarcă cimitirele eneolitice de la Novo-Cotovsc, Koșari, Hadjider ș.a.³⁹.

O anumită comunitate cu complexe eneolitice din nord-vestul Mării Negre se întrevide la unele monumente situate la vest de Prut și la sud de gurile Dunării. În acest sens se pot nominaliza de exemplu mormintele principale de la Hamangia, tumulul II Bolotești, tumulul de la Iacobeni⁴⁰. Parțial, monumentele analogice, relaționate cu culturile stratului inferior de la Mihailovka sau Postmariupol, au fost descoperite și la est de Nistru. Pentru ele este caracteristic, în mare măsură, același set de trăsături, inclusiv ringurile, șanțul cu întreruperi, poziția chircită pe o parte sau întinsă ș.a.⁴¹.

Bazându-ne pe datele existente, grupul de morminte din zona Nistru-Dunăre poate fi sincronizat cu cultura Cernavoda I b-c de pe teritoriul României, Cucuteni AB, B-Tripolie B₂C₁, Mihailovka- stratul inferior, Srednâi Stog (etapa Derievka), Maikop timpuriu cât și cu complexe timpurii Repin și monumentele de tipul Arhara Berejnovka.

Foarte probabil, principala componentă genetică a grupului luat în considerare, au constituit-o tradițiile culturii Cernavoda I. În particular, aceasta se confirmă și prin existența materialelor respective din nord-vestul Mării Negre și prin întreaga evoluție a dezvoltării culturale a regiunii. În structura complexelor basarabene, mai ales în etapele inițiale, se păstrau și anumite trăsături ale grupului precedent Suvorovo. Pe parcursul întregii existențe, aici se resimte și influența culturii Cucuteni- Tripolie care se intensifică mult în etapele finale. Evoluția grupului basarabean, a fost probabil întreruptă în urma infiltrării în masă a elementelor culturale Tripolie din silvostepă în intervalul Nistru-Dunăre. Dar acesta a fost, după cum se vede, un proces destul de gradat și, în vreme ce în zona Nistrului Inferior se formase de acum nucleul grupului Usatovo, în raioanele din zona Prut-Dunăre continuau să existe complexe perioadelor eneolitice precedente.

NOTE

1 Șmagli N.M., Cerniakov I.T. *Kurgani stepnoi cleasti mejdurecia Dunala i Dnestra (1964-1966)*, MASP, 6, 1970, p. 94.

2 Alexeeva I.L., *O drevnejših eneolitičeskikh pogrebeniah Severo- Zapadnogo Pricernomoria*, MASP, 8, 1976.

3 Danilenko V.M., Șmagli N.M., *Pro odin povorotnâi moment y istorii eneolitičeskogo naselenia Pivdennoi Evropi*, A., 6, 1972.

4 Zbenovici V.G., *Eneolit Pivnično-Zahidnogo Pricernomoria*, MAU, 7, Kiiv, 1973, p. 72, 74-75; Teleghin D.Ia., *Pameatniki novo- danilovskogo tipa*, Arheologia Ukrainsoi SSR, t. 1, Kiev 1985; Ejudem, *Eščio raz o vâdelenii pameatnikov novodanilovskogo tipa epohi medi*, DOZSSP, Kiev, 1991.

5 Dergaciov V.A., *Moldavia i sosednie territorii v epohi bronzi*, Kișinev, 1986, p. 65-74; Petrenko V.G., *Pameatniki eneolita i povorot epohi k brozovomu veku y Severo-Zapadnom Pricernomorie*, Istoria i arheologia Nijnego Podunavia, Reni, 1989, p. 18; Alexeeva I.L., *Kurgani epohi paleometalla v Severo-Zapadnom Pricernomorie*, Istoria i arheologia Nijnego Podunavia, Reni, 1989, p. 18; Alexeeva I.L., *Kurgani epohi paleometalla v Severo- Zapadnom Pricernomorie*, Kiev, 1992, p. 26-39.

6 Alexeeva I.L., *Kurgani . . .*, p. 39.

7 Petrenko V.G., *Ibidem*, p. 18-19.

8 Manzura I.V., *Stepnâie vostocnoevropeiskie obščnosti eneolitarniei bronzi y hronologiceskoj sisteme balkano- dunaiskih kultur*, MIAE Moldovî, Kișinev, 1992, p. 90.

- 9 Dergaciov V.A., **Ibidem**.
- 10 Vasiliev I.B., **Eneolit Povoljia**, Kuibășev, 1981, p. 31-34.
- 11 Haheu V.P., **Otciot o polevâh issledovaniâh Pruto-Dunaiskoï novostroecnoï arheologiceskoï expediții v 1991 g.**, Arhiva MAIA și IV, N 338.
- 12 Popescu D., **La tombe à ocre de Casimcea**, Dacia, VII-VIII, 1937-1940, București, 1941.
- 13 Movșa T.G., Cebotarenco G.F., **Eneolitičeskoie kurgannoe | grebenie u st. Cainari v Moldavii**, KSIA AN SSSR, 115, 1969.
- 14 Danilenko V.M., Șmaglii M.M., **Ibidem**, p. 5-6.
- 15 Alexeeva I.L., **Plemena eneolita-ranel bronzî mejdurecia Dnestra i Dunaia**, Avtořef. diss. k.i.n. ..., Leningrad, 1985, p. 9-11; Dergaciov V.A. **Ibidem**.
- 16 Dergaciov V.A., Sorokin V.Ia., **O zoomorfnom skiptre iz Modavii i proniknovenii stepnâh eneolitičeskih plemen Karpato-Dunaiskie zemli**, Izvestia AN MSSR, 1, 1986, p. 62.
- 17 Movșa T.G., Cebotarenco G.F., **Ibidem**.
- 18 Vasiliev I.B., **Ibidem**, p. 43-44; Teleghin D.Ia., **Escio raz ...**, p. 61.
- 19 Vasiliev I.B., **Ibidem**, p. 22-31; Telghin D.Ia., **Seredniostkoghivska kultura epochi midî**, Kiiv, 1973, p. 122; Nehaev A.A., **Eneolitičeskie poselenia Zakubania**, Drevnie pameatniki Kubani, Krasnodar, 1990.
- 20 Dergaciov V.A., Sorokin V.Ia., **Ibidem**, p. 62.
- 21 Teleghin D.Ia., **Radiokarbonne i arheomagnitne datuvannea tripiliskoï kulturi**, A, 52, 1985; Agapov C.A., Vasiliev I.B., Pestrikova V.I., **Hvalinskiĭ eneolitičeskiĭ mogilnic**, Kuibășev, 1990, p. 85-87; Dumitrescu V., **Cronologia absolută a eneoliticului românesc în lumina datelor C₁₄**, Apulum, 12, Alba-Iulia, 1974, Monah D., **Datarea prin C₁₄ a etapei Cucuteni A₂**, SCIVA, 29, 1, 1978; Idem, **La datation par C₁₄ du complexe cultural Cucuteni-Tripolie**, La civilisation de Cucuteni en contexte européen, Iași, 1987.
- 22 Alexeeva I.L., **Plemena ...**, p.11-13.
- 23 Alexeeva I.L., **O drevneișih ...**, p.186, fig.3/1.
- 24 Idem, **Kurgani ...**, pag.40, note.
- 25 Petrenko V.G., **Pameatniki ...**, p.19.
- 26 Vasiliev I.B., **Eneolit ...**, p.44-50; Merpert N.Ia., **Dnevneișie skolovodi Voljsko-Uralskogo mejdurecia**, Moscova, 1974, p.54-60.
- 27 Vasiliev I.B., Siniuk A.T., **Eneolit Vostočno-Evropelskoï lesostepi**, Kuibășev, 1985, p.49-51.
- 28 Teleghin D.Ia., **Seredniostoghivska ...**, p.122-124.
- 29 Sapoșnikova O.G., **Pameatniki nijnemihallovskogo tipa**, Arheologia Ukrainkoï SSR, t.1, Kiev, 1985, p.324-331.
- 30 Trifonov V.A., **Osobennosti lokalno-hronologiceskogo razvitia malkopskoï kulturi**, Maikopskii fenomen v drevnei istorii Kavkaza i Vostočnoï Evropi, Leningrad, 1991, p.29.
- 31 Morintz S., Roman P., **Aspekte des Ausgangs des Æneolithikums und der Ubergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau**, Dacia (N.S.), XII, București, 1968, p.47-77.
- 32 Roman P., **Procesul de constituire a noilor grupe etnoculturale de la începutul epocii bronzului**, Carpica, XIV, Bacău, 1982, p.43.
- 33 Demcenko T.I., **Issledovanie eneolitičeskih kurganov v Kotovskom raione MSSR**, Problemî issledovania pameatnikov arheologii Severskogo Donța, Lugansk, 1990.
- 34 Serova N.L., Iarovoï E.V., **Grigoriopolskie kurgani**, Kișinev, 1987, p.68, fig.32/3,4.
- 35 Borziac I.A., Manzura I.V., Leviĭki O.G., **Korjevskie kurgani**, AIM (1979-1980), 1983, p.20, fig.III/; Agulnikov S.M., **Otciot o polevâh issledovaniâh Kagulskoï novostroecnoï arheologiceskoï expediții u s.s. Manta i Găvănoasa v 1991 g.g.**, Arhiva MAIA, IV, N 330.
- 36 Dergacev V.A., Borziac I.A., Manzura i.v., **Roskanskie kurgani**, Kișinev, 1989, p.32, fig.11/8; Agulnikov S.M., Levinschi A.M., **Otciot o polevâh issledovaniâh Slobodzeiskoï novostroecnoï arheologiceskoï expediții v 1988 godu**, Arhiv IA și IV, Kișinev, N.281; Dencenko T.G., **Ibidem**.
- 37 Alexeeva I.L., **O drevneișih ...**, p.183-184, fig.3/2.
- 38 Morintz S., Roman P., **Ibidem**, abb.8-10, 20-22.
- 39 Agulnikov S.M., Levinschi A.N., **Ibidem**; Patokova A.F., Petrenko V.G., Burdo N.N., Polișciuk L.Iu., **Pameatniki tripolskoï kulturi v Severo-Zapadnom Pricernomorje**, Kiev, 1989, p.126, fig.40/1-7.
- 40 Morintz S., **Probleme ale epocii bronzului în Dobrogea**, Pontica, V, Constanța, 1972, p.54-55, fig.1; Buzdugan C., Bobi V., Cernea N., **Cercetările arheologice din tumulul 2 de la Balotești-Vrancea**, SCIVA, 38, 3, București, 1987, p.227, fig.2/4; Florescu A.C., **Repertoriul culturii Noua Coslogeni din România. Așezări și necropole**, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, IX, Călărași, 1991, p.158, fig.207/6.
- 41 Kovaliova I.F., **Sever stepnogo Podneprovia v eneolite-bronzovom veke**, Dnepropetrovsk, 1984, p.10-18; Rassamakin Iu.Ia., **Eneolitičini pohivanea Pivnicino-Zahidnogo Preazovea**, A, 1, Kiiv, 1990, p.69-70, 73.

AENEOLITHIC CULTURES OF THE STEPPE AREA**SUMMARY**

At present, two chronologically different groups are being revealed in the Carpatho-Nistrean area, both linked to the pastoral cultures of the Caspian-Pontic steppe. Either group has its own specific features and corresponds with a certain cultural-historical situation, shaped in the steppes of Eastern Europe at different times. The oldest of the phenomena under discussion is the Suvorovo cultural group, representing the opening stage in the penetration of pastoral unions in the Carpatho-Nistrean area, and further, towards the Balkans. The formation of that group was based on Hvalynsk-Srednyj Stog and post-Marjupoli cultural elements, primarily manifest in the burial rite. Side by side with that, Suvorovo also contains well-established features of the agricultural Balkan-Danubian cultures. Chronologically, Suvorovo complexes are comparable with the Karanovo VI - Gumelnița-Varna block, and with the Cucuteni A-Tripolje B culture (from the middle of the third quarter of the 3rd mil. B.C.). Suvorovo also represents the period of relative unity of the steppe world, a period during which a whole chain of related or similar culture were being shaped, from the Volga to the Lower Danube. That world included, besides Suvorovo, the early Srednij Stog and the Hvalynsk cultures, as well as the complexes of the Novodanilovka type.

The further development of the steppe world went along a line of divergence and isolation of cultural units from one another. Within that trend, the Lower Danube witnessed the appearance of the Cernavoda I culture, whose influence probably spreads to the Danube-Nistru steppe area too. The local compartment formed there is quite different from the cultural units to the east of the Nistru, though it also contains features specific to the steppe world. The group under discussion, which can probably be regarded as a variant of Cernavoda I, is synchronic with the stages Cucuteni AB, B-Tripolje B₂, C₁-Y₁ (from the last quarter of the 4th mil. BC. to the first quarter of the 3rd mil. BC.). The further evolution was into Usatovo culture, due to a massive late Tripolje culture influence in the north-west of the Black-Sea.

List of illustrations

Fig. 1. Materials of the Suvorovo group: 4-6 - bone; 7-13 - shells; 8-11 - flint; 12, 13 - metal; 14 - burnt clay; 15 - stone.

Fig. 2. Materials of the local Bessarabian variant of Cernavoda I: 3, 4, 7 - bone; 5 - metal; 6 - flint; 8-12 - burnt clay.

